

Универзална мера вредности, разменљив за све и свугде, новац је свакако омогућио развој модерне цивилизације. Нико се никад није озбиљно жалио на овај изум. Могло би се приметити да је то чак и једна од ретко универзално прихваћених добрих ствари јер свако би хтео имати више новца.

Али новац је од примарног средства људске еманципације постао основни инструмент социјалне алијенације. Од доброг слуге претворио се у злог господара. Примитивна акумулација новца је крајем ХВИИИ и почетком ХИХ века поставила основне принципе развоја капиталистичког система. Маркс је видео у капиталу примарно средство за извођење економске револуције у корист богатих.

У капитализму влада закон понуде и потражње и новац је неприкосновен. Дуго су капиталисти ипак имали снажан аргумент да би оправдали социјалну па и чак моралну одрживост тог система. Тачно је да капитализам производи социјална раслојавања, али сви се богате, иако не сви подједнако. Први либерални економисти су чак тај друштвени бољитак сликовито представљали на следећи начин: и најмање парче торте се повећава када цела торта расте. Кредо је следећи: боље неравноправност, у расподели новца, која користи свима него једнакост у беди за све.

Нажалост та прича више не важи. Новац који користи свима одавно је само теоријски појам: у пракси, већ четврт века – богати постају све богатији и има их све мање, сиромашни сиромашнији и има их све више. Није увек било тако.

Однос рада и капитала у расподели додатне вредности је дуго био 70 одсто за запослене, 30 одсто за капиталисте. Однос је важио за све развијене капиталистичке економије – од САД, преко Енглеске и Француске до Аустрије. А расподела прихода је, од 1945. па све до краја 70-их, константно ишла у прилог раду – повећање плата је систематски пратило еволуцију профита.

Почетком 80-их ситуација се полако преокреће у корист капитала – са већом накнадом капитала: све већи део прихода је ишао акционарима. Средином 90-их, са развојем либералне глобализације, јаз се и даље продубљује. У САД од 2000. профити компанија су порасли за 40 одсто, док су се наднице у просеку повећале за 0,5 одсто. Удео плата у националном доходу је достигао најнижи ниво од 1929. У Немачкој је удео плата у БНД је крајем деведесетих био изнад 75 одсто, 2007. се тај проценат спустио испод 65 одсто.

Најзад да цитирамо ММФ, који је углавном либерално оријентисан: “У протекле две деценије бележи се константни пад дела прихода који иде за накнаду за рад. Реч се о опсежном снижењу од 10 одсто који погађа Европу и Јапан”. (Извештај из маја 2007.)

Толико о цифрама. Акционари су очигледно највише профитирали на економском расту у протеклих 25 година.

Задуживање као решење: Нове глобалне технологије, убрзање саобраћаја и географско ширење ултралибералног система – мондијализација, темељито су промениле однос власника средстава за производњу и запослених. Запослени су стављени у сурову

конкуренцију: раст продуктивности, имиграција и делокализација. Конкуренција је доживела додатни шок кад су се на светском тржишту појавили кинески и индијски гиганти који су светским капиталистима увек у потрази за јефтинијом радном снагом, понудили милионске људске ресурсе. Резултат је поражавајући за запослене: мање посла и наравно релативно ниже накнаде. Они који су имали посла, плашећи се да га не изгубе, нису ни помишљали да траже повишицу.

И тако годинама – плате стагнирају или се смањују док профити расту. Грамзивих капиталиста је увек било, али оно што је ново неолиберализму је немогућност прогресивних снага да му пруже одговор!

Да ли продубљење јаза између акционара и запослених може да се настави?

Толика неравнотежа је одавно требало да заустави економски раст. И како сад објаснити да се раст наставља? Одговор је прост: задуживање.

Повећавајући у великој мери задужење домаћинства, либерализам је успевао да избегне рецесију. У САД, али и у другим развијеним земљама утицало се на све полуге кредита да би се обезбедили нови приливи новца запосленима (чије су плате стагнирале). Банке су агресивно продавале потрошачке кредите, пласирале по неколико кредитних кратица, хвалиле флексибилност хипотекарних кредита и често неопрезно финансирале некретнине.

Ево како се потрошња одржала док су приходи стагнирали: вештачки – кроз високо задуживање. Принцип капитала у ултралибералном систему је следећи: плаћати запослене све мање и мање, а позајмљивати (им) све више новца и што скупље. Наравно ово вештачко подржавање потрошње кроз задуживање има лошу страну: равнотежа је све неизвеснија – и најмањи удар (као пад вредности некретнина) може проузроковати урушавање целог система.

Први знакови кризе су већ очигледни и захватили су у хипотекарне банке које су скромним америчким домаћинствима нудиле повољно кредите који ови, са својим опадајућим приходима, после неколико година, више нису у стању да исплаћују. Ово је озбиљна опомена и велика претња.

Шта су радили Форд, Черчил и Кејнз: Како избећи крах система?

Потребно је преиспитати прошлост и можда извући неке закључке. Шта је то што је омогућило у периоду од 1945. до 1980. релативни економски просперитет у развијенијем деловима света?

У источној Европи то је очигледно био комунистички плански систем који је уз све недостатке распоређивао, релативно равномерно, друштвено богатство. Систем је био економска алтернатива капитализму, али иако социјално праведнији, постепеним развојем политичких слобода, постајао је све теже одржив.

На Западу је и тада владао капитализам. Наравно да је страх од комунизма капиталисте чинио опрезнијим и обазривијим у експлоатацији радне снаге, али то није било све. Страх није могао сам по себи да омогући капитализму 40 година високог економског раста. Просперитет је углавном био последица поштовања неколико правила којих се капитализам са људским лицем дуго и упорно придржавао.

Шта је одржавало тај систем:

1. Систематско повећање плата је дуго било природна последица повећања продуктивности: Хенри Форд је измислио индустријску – ланчану производњу која доводи до великог повећања продуктивности и изразитог побољшања рентабилности. Како Форд распоређује вишак профита? Овај мудри капиталиста је схватио да вишак прихода мора да прати адекватном социјалном политиком – и плате запослених су удвостручене. За Форда је већ тада било јасно да, на дужи рок, плате не може да одређује само тржиште и слободна конкуренција међу фирмама. Да га цитирамо: “Свако предузеће сматра плате запослених за трошак који треба максимално смањити, али плате су те које представљају основни фактор глобалне потражње. ... Економски раст ће се угушити ако се не одреде и не примене колективне гаранције које директно везују економски раст са социјалним напретком тј. повећањем запослености и зарада...” Форд је убеђен у правилност своје анализе: када сви имају посао и добре плате, тада је економски раст најсигурнији и најздравији. Форд примењује сазнања у својим фабрикама, али међу осталим капиталистима има мало поклоника. И крајем 20-их година прошлог века доминантна је ултралиберална филозофија: берза махнито расте, брзи финансијски удари и краткорочни профити су златно правило на Волстриту. Форд и они који би да мало паметније и здравије распоређују профите, како би се просперитет обезбедио на дужи рок, маргинализовани су. Криза 1929. ће Форду дати за право. После Другог светског рата скоро све западне демократије су примениле оно за шта се Форд залагао: законским одредбама или колективним уговорима се утицало на правилнију расподелу профита проузрокованог побољшањем продуктивности.

2. Минимални гарантовани доходак: Држава не може да усрећи грађане, али им сигурно може помоћи у несрећи. Социјална политика није нужно зло већ неопходно добро. Ово није само хуманитарни кредо већ сува економска чињеница. Да би капитализам могао да функционише, потребна му је константна и редовна потражња. Да би се стабилност куповне моћи обезбедила, свако мора да има право на гарантовани минимални приход у случају губитка посла (незапосленост, болест, материнско одсуство, пензија. итд). Винстон Черчил је тај који је већ 1911. године (Закон о осигурању против незапослености) наговестио, а 1942. године (извештај Вилијема Бевриџа) предложио први модерни модел социјалног осигурања (Социал Инсуранце анд Аллиед Сервицес). Черчил је био убеђен да ће целокупни систем социјалног осигурања и очувања дохотка, које пружа осигурање за време незапослености, болести и пензије, допринети очувању стабилности па и јачању социјалног ткива британског друштва. Ове мере је срдечно поздравио и Џон Мајнард Кејнс који је веровао да ће се одржањем куповне моћи социјално угрожених слојева, у ствари, створити додатна тражња робе и услуга, што ће у послератном периоду обезбедити пуну запосленост. Одмах после рата Велика Британија ће применом Бевриџовог плана обезбедити пуну запосленост и знатно

побољшати, кроз социјалну солидарност, опште благостање у својој капиталистичкој економији.

3. Интервенција државе: Када предузећа и домаћинства не могу сами осигурати довољни економски раст – треба да интервенише држава. Она буџетском и монетарном политиком мора подржати потрошњу, подстаћи инвестиције и одвраћати од стерилних шпекулација. Кејнзов интервенционизам је стратегија која ограничава слободу тржишта одређеним законима и регулативом. Оптимална равнотежа економских токова не може бити резултат спонтаног деловања тржишних сила, него је резултат комбинације деловања слободног тржишта и добро циљаних мера државне интервенције. Само државно усмеравани капитализам са активном развојном политиком може ефикасно служити остваривању виших интереса друштва. То је једини начин да се уједно одржи висока запосленост и оптимални баланс између штедње, акумулације и инвестиција. Типичан пример успешне примене Кејнзових теорија је Рузвелтов Нењ-Деал који је САД извукао из дубоке депресије.

Стање које онеспокојава: Форд, Черчил и Кејнз свакако нису били револуционарно настројени. Пре би се могли сврстати у либерале. Али они су били прави либерали – знали су да слободно тржиште, ипак, мора да поштује нека основна правила да се не би угушило. Економска слобода је, ипак, морала да буде ограничена тамо где је задирала у социјалну слободу других!

Уместо да се ојачају и прошире на друге земље и континенте, ова основна правила су се полако, под притиском ултралиберализма и глобализације, повлачила и разводњавала.

Ствари данас стоје овако:

1. Као што смо видели, проценат плата се у односу на бруто национални доходак константно и опасно смањује. Власници капитала владају без икакве противтеже над новоствореним богатствима. Искључиво акционари добијају високе приливе нових средстава. Али тај значајан вишак ликвидности не иде у потрошњу, а све ређе и у инвестиције. Када се огромна средстава ампутирају из економског циклуса, потражња пада, што доводи до вишка производа, а онда цене падају, фирме пропадају, долази до стагнације и најзад до рецесије која опет сужава приходе што додатно обара потрошњу – тако се улази у зачарани круг.

2. У име компетитивности и међународне конкуренције социјално осигурање и режим пензија се полако доводе у питање. Све мање се плаћају запослени, па самим тим и незапослени, режим здравственог осигурање се сужава, а пензије се стално смањују. У западној Европи се предвиђа смањење пензија од 30 одсто у наредних десет година.

3. Што се монетарне и буџетске политике тиче, она је углавном препуштена централним банкама које немају никаквих тежњи ка економском расту. Семе држава су презадужене и заиста немају маневарског простора на финансијском плану за обимније интервенције у економији. Али још више од средстава недостаје им политичка воља и храброст за примену Кејнзових принципа.

Шта да се ради: Форд, Черчил и Кејнз су очигледно заборављени. То су, ипак, биле знамените личности које су се залагале за другачији, одрживији и хуманији капитализам. Али осим моралног аспекта, ове идеје су омогућиле најдужи период просперитета модерног капитализма. Економски раст је био висок, стабилан и сигуран јер је просперитет био равномерно распоређен на све друштвене слојеве. Нажалост, ова тројка у ушима ултралиберала звучи анахроно. Зар није у ствари анахроно вратити се у доба пре 1929. у време дивљег тржишта и нерегулисаног капитализма?

Противречност капитализма и демократије се може решити само кроз развој солидарности.

Економска солидарност: Слободно деловање тржишта награђује способне и успешне, сви други су препуштени сами себи. Парламентарна демократија теоријски осигурава људска права и слободе, али социјални комплекс остаје ван њеног непосредног утицаја. Социјална сигурност се мора додатно нормативно обезбедити: одрживи развој и дугорочни економски раст захтева много већу улогу солидарности на свим нивоима. Што се расподеле профита тиче, рачуница је и данас доста проста: ако расподела користи најсиромашнијим, онда ће они употребити вишак прихода за куповину потрошачких добара и на тај начин подржавати потрошњу. Ако расподела додатног прихода иде богатима, мала је вероватноћа да ће они тај вишак употребити у додатну куповину добара или услуга. Они ће можда нешто инвестирати у производњу, али је вероватније да ће тај вишак новца ићи на финансијско тржиште где је добитак неизвесан, али потенцијал спекулативног профита највећи. Пореска политика је основни елемент економске солидарности: што мање опорезовати приходе од рада, што више стимулирати инвестиције а вишим стопама гађати приходе капитално-спекулативних операција.

Друштвена солидарност: Гарантовани основни доходак једино је решење које мири садашњу еволуцију запошљавања и социјалну правду. Треба реактивирати појам државе благостања. Сасвим јасно да се друштвена солидарност финансира из буџета. Кроз ову врсту солидарности опет се врши редистрибуција и додатно се уравнотежује социјални компромис рада и капитала. Социјална издвајања (радна, здравствена, пензијска) нису трошак, већ инвестиција у грађанску сигурност и будућност. Основни доходак није користан само у смислу одржавања нивоа потрошње оних људи који су стицајем околност на минималној заради. Вегово постојање (и сигурно плаћање) омогућава и постиче процес учења и образовања код незапослених. Та додатна знања ће се кад-тад употребити и повећати ефикасност и продуктивност будућих запослених.

Политичка солидарност: Кејнз се у свету повлачи пред неолибералном офанзивом и углавном се таква варијанта економске политике проглашава архаизмом пред савременим и доминантним либералним глобализмом. Ипак се не би смело заборавити да је та иста варијанта ултралибералног поретка крајем 20-их створила дубоку кризу социјалних институција и међународних односа и да је управо Кејнзова реакција била успешан одговор на проблеме несигурности, депресије, страха и социјалне угрожености. Државна интервенција је прави облик политичке солидарности, и она је та која би омогућила капитализму да контролише и усмерава економске токове тако да они служе

интересу целокупног друштва и не угрожавају социјалну правду.

Ове три врсте солидарности су потребне данас и Србији, која полази кроз транзицију и која је још далеко од пуне запослености, ефикасног економског раста и социјалног мира. Одрицање од солидарности и одустајање од тежње ка општем благостању може се показати превеликим политичким и социјалним ризиком.

Супериорни закони живота: Користити новац да концентрацијом раслојава друштвено ткиво, уместо да га учвршћује редистрибуцијом, најсигурнији је пут у неизвесну социјалну будућност. Државе би требало да размисле о томе. Уосталом, ако је поштовање права човека основни темељ демократије, онда би политичари требали да размисле и о следећем:

Екстремна концентрација финансијске моћи, дерегулисана тржишта и апсолутна владавина новца јесте то што одликује ултралиберализам. Цена тога да мали број привилегованих има све, социјално је неодржива: многи неће имати скоро ништа. Да би неколицини били отворени сви хоризонти, огромној већини ће перспективе бити очај и стрепња. Не треба бити велики стручњак да би се закључило да је та политика неодржива. Она је погубна пре свега за запослене, који су под све већим притиском – све сиромашнији и све задуженији, али на дужи рок и за финансијске моћнике који максималном експлоатацијом радне снаге гуше сопствено тржиште. У тој перверзној конфигурацији – новац је тај који крши права и достојанство човека.

Диктатура капитала је заменила диктатуру пролетаријата – жртве су опет исте: огромна већина људи.

Нови господари света се наравно плаше људских права јер је очигледно да би економска и социјална политика која их доследно поштује озбиљно угрозила доминантни ултралиберални поредак. Таква политика би кроз праведнију расподелу богатства, обезбеђујући више посла, боље зараде и шире социјално покриће, задовољила виталне потребе свих друштвених слојева. Та расподела је, наравно, у потпуној супротности са либералном стратегијом максималне концентрације профита.

Боља будућност и вера у њу је основно људско право. Приватизујући све ресурсе, раслојавајући друштвено ткиво и бришући све наде у праведнији живот ултралиберализам директно и трајно угрожава људска права.

Једнакост се не ограничава на теоретска права грађана пред законом: ако демократија заиста жели заштитити људска права и обезбедити грађанима основну економску слободу, солидарност се намеће као једино решење. Капитализам, да би опстао, мора подредити бруталне законе конкуренције, супериорним законима живота и омогућити свакоме доступност средстава да ефективно управља својом судбином.

(НИН)